

Het onderwatererfgoed van de Groote Oorlog

*Potentieel voor
herinneringseducatie
& erfgoedbewustzijn*

Organisatie
van de Verenigde Naties
voor Onderwijs,
Wetenschap en Cultuur

UNESCO@vlaanderen

UNESCO Platform Vlaanderen vzw

Gepubliceerd in 2014 door het Unesco Platform Vlaanderen
in samenwerking met de Vlaamse Unesco Commissie.

Unesco Platform Vlaanderen vzw
Farasijnstraat 32
8670 Koksijde
+32 (0)58 51 44 79
info@unesco-vlaanderen.be

© Unesco Platform Vlaanderen vzw
ondernemingsnummer 0 420 064 834

D/2014/9546/1

Dit project werd uitgevoerd met steun van de Vlaamse Regering.
De Vlaamse overheid kan niet verantwoordelijk gesteld worden voor de inhoud van deze brochure.

Vlaamse Unesco Commissie
Boudewijnlaan 30
1000 Brussel
+32 (0)2 553 50 11
tijs.dhoest@iv.vlaanderen.be

Inhoud

100 jaar Eerste Wereldoorlog ~ **4**

Unesco ~ **4**

Vlaanderen ~ **4**

Onderwatererfgoed ~ **5**

De bescherming van onderwatererfgoed ~ **5**

Onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog ~ **6**

Een bedreigde vorm van erfgoed ~ **7**

Wetenschappelijk congres ~ **8**

Aanbevelingen omtrent de bescherming van onderwatererfgoed ~ **9**

Herinneringseducatie en erfgoed ~ **10**

Educatief project ~ **11**

Meer informatie ~ **12**

100 jaar Eerste Wereldoorlog

De Eerste Wereldoorlog was een conflict op wereldschaal. Meer dan 70 miljoen soldaten leverden strijd tijdens de oorlog. Er wordt geschat dat zo'n 9 miljoen van hen het leven lieten – naast de miljoenen burgerlevens die de oorlog opeiste. De Eerste Wereldoorlog effende het pad voor grote politieke veranderingen en leidde tot de oprichting van de eerste permanente internationale organisatie die de wereldvrede moest bewaren: de Volkenbond, de voorloper van de Verenigde Naties.

De honderdste verjaardag van dit conflict is een gelegenheid om iedereen eraan te herinneren hoe wezenlijk vrede is voor het menselijk welzijn. Bovendien helpt het erfgoed dat is voortgekomen uit de oorlog ons om het conflict beter te leren kennen en begrijpen.

Vlaanderen

Vlaanderen en Unesco sloten een samenwerkingsovereenkomst in 1998. Deze overeenkomst beoogt een echt partnerschap tussen beide partijen. Zo kan Unesco rekenen op Vlaamse expertise, financiële middelen, netwerken en ideeën, en kan de Vlaamse overheid van haar kant een beroep doen op het advies en de kennis van Unesco.

Om de samenwerking in te vullen en het duurzaam karakter ervan te versterken, zijn twee trustfondsen opgericht. In 1999 kwam er het Vlaams Unesco Trustfonds op het gebied van Wetenschappen (internationale afkorting: FUST). Twee jaar later keurde de Vlaamse Regering de oprichting goed van een algemeen Vlaams Unesco Trustfonds (FUT) om nauwere samenwerking met Unesco mogelijk te maken in de andere werkgebieden van de Organisatie zoals onderwijs, cultuur en communicatie.

Unesco

De Organisatie van de Verenigde Naties voor Onderwijs, Wetenschap en Cultuur (Unesco) is opgericht in 1945 in het kielzog van de twee wereldoorlogen. Deze mondiale conflicten zorgden voor een groeiend bewustzijn over de dringende nood om te bouwen aan duurzame vrede in een wereld waarin mensen en landen steeds nauwer met elkaar verbonden zijn.

Het oprichtingsverdrag van Unesco stelt dat:

Aangezien oorlog ontstaat in de menselijke geest, is het ook in de menselijke geest dat de verdediging van de vrede moet worden opgebouwd.

Met de oprichting van de Verenigde Naties en een gespecialiseerd agentschap zoals Unesco, wilde de internationale gemeenschap volken dichter bij elkaar brengen en het wederzijds begrip vergroten door samenwerking te stimuleren op het vlak van onderwijs, wetenschap en cultuur.

Een belangrijk onderdeel van de werking van Unesco is het promoten van de vrije uitwisseling van kennis en de bescherming van het gemeenschappelijk erfgoed van de mensheid.

Het is in het kader van het algemeen Vlaams Unesco Trustfonds dat de Vlaamse Regering het initiatief van Unesco ondersteunt om meer bekendheid en een betere bescherming te geven aan het onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog. Zo steunt Vlaanderen de organisatie van een **wetenschappelijk congres** in Brugge, de voorbereiding en lancering van een internationaal **educatief project** en een **onderzoeksproject** en **(virtuele) expo** rond de betrokkenheid van kolonies en protectoraten in de mariene geschiedenis van WOI.

Onderwatererfgoed

Mensen uit onze streek associëren de Eerste Wereldoorlog vooral met loopgraven en militaire begraafplaatsen. Aan het erfgoed op de bodem van de zee denkt vrijwel niemand. Er is nog te weinig over bekend en ook het onderzoek hinkt achterop in vergelijking met dat naar andere aspecten van de oorlog.

De geschreven geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog op zee blijft doorgaans beperkt tot de beschrijving van zeeslagen, de gebruikte strategie en technologie, de strijd om de macht, enz. Maar de sites met scheepswrakken vertellen een ander verhaal. Veel scheepswrakken zijn in feite ook begraafplaatsen. De verhalen van gezonken schepen of het bergen van lichamen eruit, zijn doordrongen van lijden en rouw. De overblijfselen herinneren ons eraan dat oorlogen ontstaan uit machtsstrijd en leiden tot vernieling, uiteengerukte families en onschuldige slachtoffers. In die zin dragen deze wrakken een vredesboodschap uit.

De bescherming van onderwatererfgoed

De Algemene Conferentie van Unesco nam in 2001 de **Conventie voor de bescherming van cultureel onderwatererfgoed** aan. Het was een reactie van de Organisatie op de toenemende plunderingen van scheepswrakken door commerciële schattenjagers en op andere vernielingen tengevolge van industriële activiteit. Tezelfdertijd getuigt de Conventie van een toegenomen bewustzijn over de noodzaak van een degelijke bescherming van scheepswrakken, zoals dat reeds veel langer gebeurt voor onroerend erfgoed aan land.

De Conventie omschrijft onderwatererfgoed als alle sporen van menselijk bestaan met een culturele, historische of archeologische waarde die – geheel of gedeeltelijk – onder water liggen gedurende minstens 100 jaar. Het omvat scheepswrakken, neergestorte vliegtuigen, gezonken steden, menselijke sporen in landschappen onder water en religieuze sites in meren of rivieren.

De honderdste verjaardag van de Eerste Wereldoorlog luidt het begin in van de bescherming van het onderwatererfgoed dat is ontstaan uit dit mondiale conflict, volgens de bepalingen van de Conventie voor de bescherming van cultureel onderwatererfgoed.

Onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog

De Eerste Wereldoorlog is vooral uitgevochten tijdens veldslagen maar wat er zich op zee afspeelde is ook betekenisvol. Denk maar aan de 'race naar de zee' die zich afspeelde op het westelijk front aan het begin van de oorlog, de uitbreiding van vloten, de onderwaterzetting van de IJzervlakte in de Westhoek, en de Britse raids op Zeebrugge en Oostende vanuit zee in een poging om Duitse duikboten in de havens te blokkeren. Ook in andere delen van de wereld vonden grote militaire maritieme acties plaats, zoals de slagen van Coronel en de Falklandeilanden op het einde van 1914 om de Zwarte Zee open te houden, de Gallipoli-campagne in 1915, de slag van Jutland in 1916 enz.

Het belangrijkste en meest invloedrijke aspect van de Eerste Wereldoorlog op zee was ongetwijfeld de strijd met onderzeeërs in het Kanaal tussen het Britse en het Duitse rijk en de wereldwijde jacht op schepen met duikboten zoals voor de kust van Australië. Het doen zinken van schepen – zowel militaire als burgervaartuigen – om zo havens te blokkeren leidde tot hongersnood en ziekte bij de bevolking omdat er een tekort was aan voedsel en medicijnen.

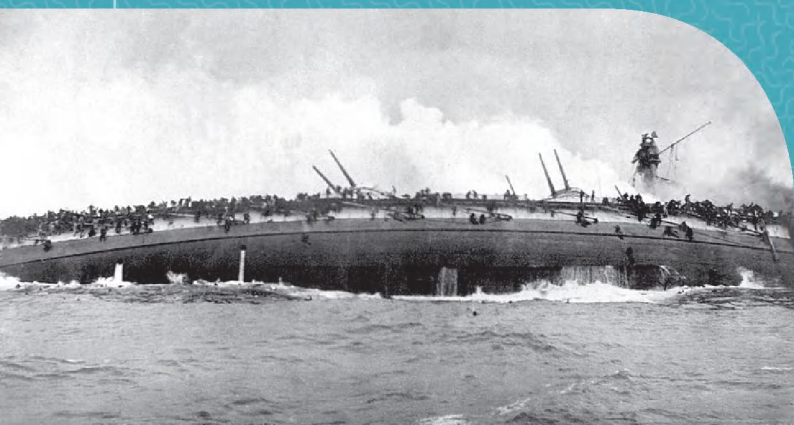
Sommige scheepswrakken uit de Eerste Wereldoorlog zijn goed bewaard, andere zijn vaak zwaar beschadigd door pogingen om ze op een niet-wetenschappelijke manier te

bergen of doordat duikers (al dan niet in dienst van grote commerciële bedrijven) er waardevolle spullen en materialen uit ophaalden. Andere wrakken zijn dan weer weggehaald omdat ze scheepvaartroutes blokkeerden.

Tot voor de Conventie voor de bescherming van cultureel onderwatererfgoed was er weinig aandacht voor wat we kunnen leren uit onderwatererfgoed. Het onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog is van grote historische waarde. Experts schatten dat er tot 10 000 niet-onderzochte of niet-ontdekte wrakken op de zeebodem rusten. Deze scheepswrakken uit de Eerste Wereldoorlog bevatten machines en gereedschap die ons meer leren over de technologie van de vroege twintigste eeuw. Ze bieden ook inzicht in hoe de Eerste Wereldoorlog is verlopen. Maar het meest belangrijke is dat ze het stoffelijk overschot en de persoonlijke spullen, zoals boeken, kleren en schoenen, bevatten van de mensen die met het schip vergingen. Het zijn grafsites en die verdienen het om te worden herinnerd en gerespecteerd. Onderzoek van deze sites kan van positieve invloed zijn op verzoening en vredesopbouw.

De bescherming van het cultureel onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog is essentieel omdat het de mensheid helpt om de gruwel van de oorlog, en de verschrikkelijke menselijke gevolgen ervan, te begrijpen en te herdenken.

Het onderwatererfgoed uit de Eerste Wereldoorlog valt vanaf 2014 onder de bescherming van de Conventie voor de bescherming van cultureel onderwatererfgoed. Tenminste het erfgoed dat behoort tot de landen die zijn aangesloten bij de Conventie van 2001. België ratificeerde de Conventie in 2013.

Een bedreigde vorm van erfgoed

Het onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog is een waardevolle historische bron die ernstig onder druk staat. De toepassing van de Conventie voor de Bescherming van Cultureel Onderwatererfgoed zou die druk in de toekomst moeten kunnen verlichten.

Welke bedreigingen brengen het onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog in gevaar?

De tijd is scheepswrakken niet gunstig gestemd. De metalen structuren van gezonken schepen vallen ten prooi aan **corrosie**, veroorzaakt door een bacterie die roestformaties vormen die vergelijkbaar zijn met stalactieten.

Een andere bedreiging is de **ontmanteling** van scheepswrakken. Om metaal te winnen, schrikken sommige bedrijven er niet voor terug om archeologische sites te slopen. Een recent voorbeeld is de ontmanteling van drie Britse kruisers (HMS Aboukir, HMS Hogue en HMS Cressy) die in 1914 zonken voor de Nederlandse kust. Daarbij lieten 1 500 opvarenden het leven. Het weerhield er Nederlandse schepen niet van om de wrakken te ontdoen van alle koper en brons. Het initiatief stuitte op protest maar de vernieling kon niet gestopt worden.

Andere wrakken staan omwille van de waarde van hun vracht onder druk. Dat was het geval bij de SS Mantola, een stoomschip van de Britse Oost-Indische Compagnie dat in 1917 door een Duitse onderzeeër tot zinken gebracht werd. Naast mensen zou het schip ook geld hebben getransporteerd. Omdat de site nog niet beschermd was, trachtte het bedrijf dat het wrak ontdekte om de site **commercieel uit te baten**. Het is lang niet het enige voorbeeld van scheepswrakken die omwille van hun (vermeende) lading het doelwit worden van mensen met weinig bekommernis om erfgoed en de vrijwaring ervan.

Het moedwillig **vernielen** en **plunderen** van scheepswrakken is een andere bedreiging. Dat was bijvoorbeeld het geval bij het Britse luxevaartuig Lusitania dat in 1915 door een Duitse onderzeeër getorpedeerd werd. Het wrak werd beschadigd in 1982 toen men drie van de vier propellers bovenhaalde. Daarbij werd ook een deel van de vracht bovengehaald en naar het Verenigd Koninkrijk gebracht. Dit resulteerde in een juridisch conflict omtrent de bescherming van het wrak.

Niet enkel commerciële plunderingen en exploitatie leiden tot beschadiging van scheepswrakken. Ook enthousiaste duikers die een souvenir willen meebrengen berokkenen schade aan scheepswrakken.

Wetenschappelijk congres

Unesco organiseerde een wetenschappelijk congres over het onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog op 26 en 27 juni 2014 in het Provinciaal Hof in Brugge. Er namen wetenschappers, academici en vertegenwoordigers van relevante ngo's van over de hele wereld aan deel. Ze bespraken de mariene geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog, de huidige toestand van het onderwatererfgoed en de bedreigingen ervan.

Het wetenschappelijk congres behandelde verschillende aspecten van het onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog: historisch en archeologisch onderzoek, wettelijke bescherming en nieuwe methodologieën voor de bescherming van grote metalen structuren onder water. Op die manier wilden de organisatoren bijdragen tot de defragmentatie van het wetenschappelijk onderzoek naar onderwatererfgoed en tot de versterking van de wetenschappelijke netwerking daaromtrent.

Het eerste luik van het congres spitste zich toe op de wetenschappelijke waarde van sites met scheepswrakken en wat ze ons kunnen leren over de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog. Het tweede luik gaf de deelnemers de kans om van gedachten te wisselen over nieuwe oplossingen en mogelijke maatregelen om te helpen bij de bewaring en de bescherming van het onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog.

De deelnemers aan het wetenschappelijk congres formuleerden een reeks aanbevelingen om het bewustzijn rond het onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog te vergroten en de bescherming van cultureel onderwatererfgoed te verbeteren.

Hiernaast volgen de kernpunten van de aanbevelingen die zijn voortgevloeid uit het internationaal congres in Brugge. Sensibilisering en samenwerking staan daarin centraal.

Aanbevelingen omtrent de bescherming van onderwatererfgoed

- Zoveel mogelijk landen overtuigen om de Conventie voor de bescherming van het cultureel onderwatererfgoed te **ratificeren**.
- Landen die de Conventie (nog) niet ondertekenden, motiveren om de **principes** van de Conventie toe te passen.
- Oprichten van **nationale wettelijke kaders** voor de bescherming van cultureel onderwatererfgoed.
- **Verder uitwerken** van de richtlijnen voor het implementeren van de Conventie en nagaan in welke mate andere cultuurconventies van Unesco kunnen bijdragen tot de bescherming van cultureel onderwatererfgoed.
- Samenwerking tussen nationale autoriteiten versterken, in het bijzonder tussen douanediens ten, politie en zeemacht om het **toezicht** te **verscherpen** op de invoer van artefacten uit zee.
- Het **in kaart brengen** en **opvolgen** van cultureel onderwatererfgoed om onderzoek en bescherming mogelijk te maken en om de impact van de natuur op het gezonken erfgoed te evalueren.
- Samenwerking tussen wetenschappers opvoeren voor het **inventariseren** van het gezonken erfgoed van de Eerste Wereldoorlog en een **internationale database** ontwikkelen over het cultureel onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog die toelaat om de staat van conservatie op te volgen en om de technische haalbaarheid te toetsen van beschermingsmaatregelen.
- Samenwerking tussen **duikers en wetenschappers** tot stand brengen om de menselijke en natuurlijke impact op cultureel onderwatererfgoed te meten om de degradatie van dit erfgoed te kunnen evalueren en voorspellen.
- Het **publiek** op een verantwoordelijke manier **toegang** geven tot het gezonken erfgoed van de Eerste Wereldoorlog, hetzij in situ, op het internet of in musea, door gebruik van nieuwe technologieën.
- Toepassing uitbreiden van concepten zoals **mariene beschermde gebieden** en **maritieme landschappen** en waar mogelijk **duikroutes** of gelijkaardige initiatieven ontplooien.
- Uitstippelen van **culturele routes** die cultureel en natuurlijk erfgoed aan land verbinden met cultureel onderwatererfgoed.
- Werken aan het vergroten van **publiek bewustzijn** rond het cultureel onderwatererfgoed.
- Focussen op de **menselijke verhalen** achter het cultureel onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog.
- Gemeenschappelijk **engagement en ethos** centraal stellen in projecten met betrekking tot het cultureel onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog om de nadruk te leggen op vrede en verzoening.
- Landen aanmoedigen om middelen ter beschikking te stellen van het **Fonds** van de Conventie voor de bescherming van cultureel onderwatererfgoed en gebruikmaken van **bestaande financieringsmogelijkheden voor erfgoedprojecten**, bijvoorbeeld op Europees niveau, om op internationale schaal te werken rond cultureel onderwatererfgoed.
- Meer inzetten op **multidisciplinair onderzoek** om zodoende nieuwe middelen aan te boren.
- **Bijeenbrengen** van wetenschappers en donors en een overzicht van **best practices** opstellen met betrekking tot projecten rond cultureel onderwatererfgoed waarbij sponsors en het brede publiek betrokken waren.

Herinneringseducatie en erfgoed

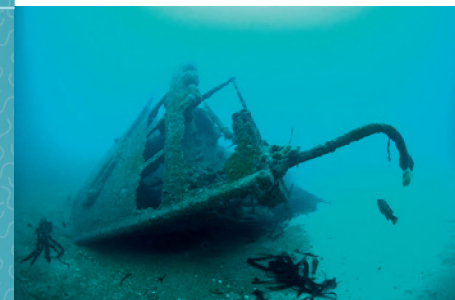
Onze geschiedenis en ons erfgoed maken deel uit van wie we zijn. De herinnering aan ons verleden geeft ons raad voor de toekomst. Geschiedenis en erfgoed geven kennis door van generatie op generatie. Er valt veel te leren uit gedrukte geschiedenisboeken maar erfgoedsites en artefacten vormen het bewijsmateriaal van de verhalen die de geschiedenis ons vertelt. Erfgoed is een objectieve getuige. Geschiedenisboeken laten zelden de stem horen van de mensen die niet in een machtspositie zitten. En ze hebben vooral aandacht voor het politiek discours en veel minder voor de situatie van bijvoorbeeld vrouwen, arbeiders en minderheden. Ze vergeten ook vaak de verhalen van alledag, van lijden, verlies en angst.

Het erfgoed van de Eerste Wereldoorlog helpt om dat deel van het verhaal te vertellen waar meestal aan voorbijgegaan wordt: hoe gewone burgers de oorlog beleefden. Erfgoed maakt de emoties van de slachtoffers van een slag of een conflict tastbaar.

Het onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog is een bijzondere getuige van deze periode uit de geschiedenis. Er is echter nog maar weinig onderzoek naar gevoerd en er is relatief weinig over bekend. Dat het uit het zicht op de zeebodem ligt, is een deel van de verklaring.

De traditionele geschiedschrijving beperkt zich tot zeeslagen, strategie, technologie en macht. Maar de scheepswrakken gevuld met het stoffelijk overschot van de bemanning, tonen ons een andere kant van het verhaal. Veel wrakken zijn begraafplaatsen. Het relaas van hoe de schepen vergingen, van hoe geprobeerd is om de bemanning te redden of te bergen, is een verhaal van verlies en treurnis. Het is tevens een oproep voor vrede en verzoening en elke afzonderlijke anekdote weerspiegelt de menselijke tragedie die steeds voortvloeit uit oorlog.

Geschiedenis en erfgoed worden gedeeld door landen. Ze laten ons toe om af te stappen van een verhaal van winnaars en verliezers en om tot een gemeenschappelijk verleden van de mensheid te komen. Erfgoed en de verhalen die het vertelt, helpen om vrede op te bouwen en werken verzoening in de hand. De relictten uit oorlogen behoren tot de gehele mensheid. Het is de verantwoordelijkheid van ons allemaal om ze te beschermen en om zodoende een boodschap van vrede en verzoening te verspreiden. Tolerantie en kennis over andere culturen en hoe alle partijen de geschiedenis ervoeren, met inbegrip van onze vroegere vijanden, helpen om vrede op te bouwen gebaseerd op respect en compassie.

Educatief project

Naar aanleiding van de honderdste verjaardag van de Eerste Wereldoorlog stelt Unesco in september 2014 een educatief project voor rond het onderwatererfgoed van de periode 1914-2018 en vredesopbouw & erfgoedbescherming.

Unesco zal een **educatieve gids voor leerkrachten** aanbieden die hen alle instrumenten aanreikt om aan de slag te gaan met onderwatererfgoed en van daaruit aan herinneringseducatie en aan bewustwording omtrent het belang van erfgoed te doen. De gids geeft duiding bij het onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog, legt de doelstellingen van de Conventie voor de bescherming van cultureel onderwatererfgoed uit, geeft praktische tips over de do's-and-don'ts van herinneringseducatie en reikt praktische schoolvoorbeelden en lesplannen aan die inspirerend werken voor leraren.

Parallel met de voorbereiding van de educatieve kit, werkten tien Vlaamse basis- en secundaire scholen uit de verschillende onderwijsnetten projecten uit die vertrokken vanuit onderwatererfgoed om leerlingen bewust te maken van het belang van de bescherming van erfgoed en van de gruwelijke gevolgen van oorlog. Hun ervaringen zijn opgenomen in de gids zodat leerkrachten van over de hele wereld er hun voordeel bij kunnen doen.

Verschillende Vlaamse partners werkten mee aan het project dat vanuit Vlaanderen werd gecoördineerd door de Vereniging voor de Verenigde Naties (VVN). De initiatiefnemers konden onder meer rekenen op de medewerking van het Unesco Platform Vlaanderen, de diensten voor herinneringseducatie van de provincies West-Vlaanderen en Antwerpen, het Vlaams Instituut voor de Zee (VLIZ), het Agentschap Onroerend Erfgoed, enz.

Aansluitend bij de lancering van de educatieve gids zal Unesco alle scholen oproepen om in de periode 2014-2018 telkens op **21 september** stil te staan bij de vredesboodschap die het onderwatererfgoed van de Eerste Wereldoorlog uitdraagt. Deze datum is niet lukraak gekozen: het is de Internationale Dag van de Vrede.

